

Գիշերն երկար, մենք լուռ նստած դեմ դէմի՝
Երկու հսկող սրտագին,
Հոգւոյ վէրքեր, անոյշ վէպեր հղեմի
Պատմենք, կու լանք միասին:

Կը մըթագնին աչքերն յանկարծ լապտերին,
Մեղքի ամպեր կ'իջնեն վար,
Երկինքն հեռու, ներքև դժոխքն ահագին.
Ես կը սարտնուսմ դողահար:

Կը բարդուին սև ծուխի պէս բառեր մութ,
Ո՛վ խրոտվոյ երգարան.
Մահը կեանքին, մեղքն անմեղին հետամուտ,
Եղբերամայր Նարեկն այն:

Այդ իմ ցեղիս ողբերգութիւնն է հրսկայ
Յաւերթական ու խռով:

Արեւագիր Տէր-Ջորի երգն ապագայ
Մարգարէի բամբուռով:

Կարմիր դամբան Գողգոթայի արիւնով
Հրաշագործուած սուրբ թագին.

Ուր կը նայի Յաւերթականն յուզմունքով՝
Ինչպէս գիշերն իւր խաչին:

Ահա մըռայլ այդ գիշերէն կ'ամբառնայ
Ամենագեղն արուսեակ,
Յարութեան լոյս, լոյսը գրիւտն շափողայ
Կարծես դրախտի հրեշտակ:

«Փարատեցէք ամպեր մըթին, փախի՛ր մահ,
Ես ըմպելով կոյսին սէր

Աղօթքի բոյր, հոգիս խաղաղ կ'ընթանայ.
Ահա կ'երթամ ես առ Տէր»:

Ու ասպաթիւ ալեաց վերէն ոսկեհաշ՝
Գրիւտն խորան նուրբ ամպեր,
Կը սաւառնի երգ մը բերանն երկնաբաշխ,
Ջոր հրեշտակք ալ չեն գիտեր:

Դարձեալ կանթեղն աղօթալոյս՝ Գրիգորի,
Կը ճարճատի սիրարծարծ.
Լուսովն հոգիս օծուած անխօս աղանի,
Աստուածօրէն յարուցուած:

Այսպէս կ'ապրիմ լուռ և անոյշ գիշերներ
Իմ Նարեկայ գրգռին մէջ.

Արքայութեան և աննշանի հրազնիւր
Հոն կը տեսնեմ մինչև վերջ:

Միւսն

Հ. Վ. ՅՈՒՆՈՒԱՆԵԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂՄՈՒԹԵԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

(ԴԱՍԱՆՕՍՈՒԹԻՒՆ ՄԸ)

(Շար. տես Բազմավէպ, 1927, էջ 372)

Բանաստեղծը կը տարբերի սովորական
էականէն այն գաղտնիքով միայն որ ինքը
չի կրնար գոյութիւն ունենալ առանց մըշ-
տընջենաւոր յարակցութեան դէպ ի հրեշ-
տակը, որ երբ կը խօսի, կարծես ինքն
է որ կը խօսի. ու մեզի կարելի չէ զա-
նազանել երկու ձայները, այնքան իրարու
կը նմանին անոնք, մէկը միւսին արձա-
զանգն է կարծես միեւնոյն ուժգնութեամբ,
միեւնոյն քաղցրութիւնով:

Իսկ ընթերցողը, երբ բերթողականօրէն
մասնակից է այս հոգեկան ցնծատունին,
պիտի լսէ անոնց երկուքին ձայները մի-
եւնոյն երգին մէջէն, անմահական զուգերգ՝
որ կը բարձրանայ մինչև մեր էութեան
լուսեղէն կատարը, և որուն լուսթիւնը
կ'իջնէ մինչև անոր անդորրական խո-
րութիւնը:

Այն ատեն տիեզերական հոգիին, մեր
ներաշունչ բարախումբն ներկայութիւնը
կը զգանք անկենդան իրերուն մէջ իսկ:
Զգայութիւնը իր գերազգրուած վիճակով
մեզ կը մատնէ ո՛չ թէ կուրութեան, այլ
տարօրինակ լոյս մը կը սփռէ այն բոլոր
գաղտնի անկիւններուն մէջ, այն խորհրդ-
գաւոր և անանցանելի կարծուած բախդին
մէջ ուրկէ պիտի գայ հրեշտակը՝ զոր ահա
կը տեսնենք, զոր ահա կը սեղմենք մեր
սրտին վրայ, և որուն շրթները լուսթեան
ոսկիով կնքուած՝ երկնաւէտ սիրոյ երգովը
կը ժպտին՝...

Այլակերպութիւն մը, յայտնութիւն մը,
եթէ կ'ուզէք, այս յանկարծական իրա-
զործումը հոգիին ու մտքին ներդաշնա-
կութեան. այս խաղաղ հաշտութիւնը փշէ
պսակին ու խոնարհ ճակատին՝ Տարա-
պանքին հպարտ գեղեցկութեանը համար,
այս անհուն ու խորհրդասքօզ միացումը

1. Objets inanimés, avez-vous donc une âme,
Qui s'attache à notre âme... Lamartine

հողէ բաժակին և շրթներուն որոնք մուլախինդը կ'ըմպին յանուն աստուածներու անկողնէն փառքին:

«Մի նմանիք անոնց որ կը լսեն գեղեցիկ նուագածութեան մը այգեղզը, և անոր ցաղցրութիւնը ըմբռնինելու համար յանկարծ անկողնէն ելլելով՝ կէս մը հագուած, կը վազեն պատուհան, թայց երբ նուագածունները իրենց գիտցած ամենընտիր մէկ կտորը կը հրամցնեն, թեթեւ հով մը կը սկսի անոնց թթին փշել, և շուտով անոնք պատուհանը գոցելով կը վերադառնան անկողին: Ո՛չ, ո՛չ, մի՛ նմանիք այս ներբազգած և յարափոփոխ մարդերուն: Աստուած կու տայ ձեզի երկնային նուագածութիւն մը ո՛չ թէ փողոցին, այլ ձեր հոգեւոր թագաւորական պալատին մէջ» (Antoine de Rojas — 17^{րդ} դար):

Միտիք վարդապետի մը այս խօսքերը բոսկ կ'ուզեն որ պատահար մը պէտք չէ ըլլայ մեզի համար գեղեցիկ նուագածութեան մը ունկնդրութիւնը: Մեր սենեկին պատուհանը բանալով գիշեր ատեն, երբ ամէն ինչ լուռ է, երբ աստղերուն անթուլի սիրտը այնքան մտափէ կ'երկրին, մենք ո՛չ թէ պիտի սպասենք որ նուագածուններու խումբ մը անցնի, այլ մեր հոգեւոր վերել խոնարհած՝ պիտի լսենք հրեղէն սարսուռներն անասնաման ստեղնաշարի մը որուն հրեշտակի մը թեւերը կը զարնուին...

Միաւորական հիպոթիտում կայ մեր էութեան մէջ ամէն անգամ որ արտաքին ամէն ձգտում կ'ստան է, և դատող իմացականութիւնը տեղի տուած զգացող իմացականութեան, այսպէս կոչելու համար այն այլափոխութիւնը որով տեսանելի կը դառնան ամենահեռաւոր աստղերը մեր հոգեկամար երկնքին:

Աննախատեսելի այս իրականացումը որ իր լայնածիր հորիզոններով կը պարփակէ միատիքակեցութեան միջոցը, պէտք է որ որոշ սահմանափակում մը ունենայ բանաստեղծին համար: Եթէ ո՛չ՝ երգը լուծութիւնը պիտի ըլլայ միայն, հոգեզմայլանքը սուրբերուն որոնց շրթունքին վրայ խօս-

քին երազը կը ժպտի, և որոնց հոգիին մէջ է ունկնդրութիւնը աստուածային նուագածութեան: Եւ որոնց մատներուն տակ տոգունորուն հրաշքով, ո՛չ մէկ տափով կը հնչէ, ո՛չ մէկ քնար կը թրթռայ, այլ սոսկ հպումը ցուրտ ու նուիրական քարերուն իր անպատում շուշանը կը ծաղկեցնէ, ու մահարայր մագաղաթներ կը դարձնեն իրենց անվերջանալի էջերը՝ ցուացնելով մոայլ և անդորր ժամերը խոկումին:

Բանաստեղծը չի կրնար լռել: Ան միշտ կը նմանի փողոցիկ աղու մը որ իր նոր սորված բառերը կը կրկնէ՝ զանոնք մոռնալու վախով:

Ու բառերը անոր համար զաղափարի մերկութիւններ են սարսուռն որոնց ան կը հագուեցնէ իր հոգիին թափանցիկ ու խնկարոյր թողորը: Անոնց ան պիտի տայ միշտ «բովանդակ զօրութեամբ իր ստեղծագործական ճիգին, իր սեփական իսկուծութիւնը այն խորութիւններուն մէջ, ուր ինչ հարցում որ ըլլայ իրեն, միեւնոյն շեշտով կը պատասխանէ, իր առանձնայատուկ շեշտով» (Vinteuil մասին Marcel Proust):

Եւ անոնք, հակառակ իրենց սովորական հնչուածներուն, հակառակ իրենց ընդունելի իմաստներուն, անխառն բիրեղներու պէս, գեղեցիկ առեղծուածներու պէս, հոգիի մեհնարները, կը հնչեն անպատում դաշնակութեամբ, կը բանան իրենց ափիքսի կերպարանքը յայտարար ժպիտներով, ու կ'ըսեն մեզի անունները թագաւորներուն՝ որոնց հետ անցելական ու դարաւոր մոռացումէ մը վերջ, եղբայրական վերածնունդով մը կը կապուի մեր սիրտը:

Բանաստեղծը բառերուն մոգութիւնը ունի: Անոնցմով ան կ'առաջնորդէ մեզ աշխարհ մը ուր կ'ապրտուի ու ձայնալիր անհունութիւն մը կը տիրէ:

Ան կարծես երազի մէջ կը խօսի մեզի, և մենք ցայգաշրջիկ ունկնդիրները կ'ըլլանք անոր երգին որուն իմաստը գոցէ կրնանք հասկնալ երկնակամարը կիտուածող աստղերէն, ծառերուն մէջ անցնող հովէն, եղեգնեղէն որ կը հծծեն մութ ու

լուսնամած ջուրին մօտ, նրբապաց ու որբ մարմիններու նման:

Կընամ ըսել որ բանաստեղծը իր հոգին տեսնող մարդն է որ չի սիրեր լուսթիւնը: Թանձր քօղը որ կը գտնուի մեր խուրունկ եսին ու մակերեսային եսին միջեւ, կամ ուրիշ կերպով՝ մեր միտքն ու հոգին բաժնող վարագոյրը թափանցիկ է բանաստեղծին, ինչպէս միւս բոլոր արուեստագէտներուն համար:

Ինքը չէ որ կը վերցնէ անիկա գիտակցօրէն: Դիտութիւնը չէ տուած անոր այն ճառագայթը անգրամսնիշակագոյն կամ կանաչ, ոսկեվառ կամ արծաթաշող, կապոյտ այն շողը որ ներքին արեւէն կը բխի ու թափանցիկ կը դարձնէ ամէն ինչ հոգիին տեսողութեան:

Աւելի թեթեւ է անիկա, աւելի նրբահու, հոգեկիր մենակեացներուն (mystique) համար, որոնք կը տարբերին բանաստեղծներէն՝ իրենց լուսթեամբ, որոնք իրենց հոգիին սափորը կրելով՝ միակ ազօթը մը ունին Աստուծոյ խորանին, միակ շեշտ մը որ քերթողական շեշտն է, բայց որ լսելի է միայն իրենց ներաշխարհին մէջ:

«Իւ միակ այդ շեշտը, որուն կը վերանան, որուն կը դառնան ակամայ՝ մեծ երգիչները որ ինքնատիպ նազածուններն են, փաստ մըն է հոգիին անվերածելի և անձնիւր գոյութեան» (Proust):

Ինչ որ ինքնատիպ է քերթուածի մը մէջ ուրեմն ոչ գաղափարներն են, ոչ ալ պատկերները, այլ անհաղորդելի այն զրոշմը, այն հրապոյրը որ հոգիին կրակն է կարծես, անոր ամենախորունկ և թագուն վառարանին բոցը որ աստուածային շունչէն կ'արծարծի միայն:

Գաղափարները, պատկերները, բայց անոնք ժողովուրդին բերանն են, մեր սովորական խօսակցութիւններուն մէջ. ըսել

չեմ ուզեր որ աւելորդ են, քանի որ բանաստեղծը չի կընամ հրաժարիլ անոնցմէ, ինչպէս Նկարիչը՝ իր գոյներէն, ինչպէս քանդակագործը՝ մարմարէն կամ պղինձէն: Բայց անհրաժեշտ է որ անոնք պարուրուած ըլլան աղօտ ու մեղմալոյս մթնոլորտով մը, օրօրուած ըլլան անտեսանելի ծփանքներու վրայ, և անոնց շարժումը ոչ մէկ գիծ տեղափոխէ զեղեցկութեան պատկերէն. «Je hais le mouvement qui déplace les lignes» (*Baudelaire*). Ինչպէս արձանագործը որ կենդանութեան հրեղէն սարսուռը կը գնէ մարմարեղէն ձևին մէջ¹, ինչպէս նկարիչին համար գոյներուն տակ ծածկուած կեանքին բարախումը կայ, վայրի բոցահաւ որուն երկինքն է հոգին:

Ռափայէլ դիտելով իր «Աթոռանիստ Աստուածամայրը» կ'ըսէ. «Բայց ինչո՞ւ չես խօսեր ինծի, քանի որ աչքերդ այնքան զեղեցիկ են և արտայայտիչ»:

Պիլլինիի «Աստուածամայրը» Վենետիկ Ai Frari տաճարին մէջ, ինծի այնպէս թուեցաւ դեկտեմբերի առաւօտ մը, որ իր տեղէն ելլելով պիտի խօսէր, այնքան հզօր, այնքան խորունկ, այնքան հաղորդական էր նկարին գործած տպաւորութիւնը:

Կեանքը փոփոխական ու վաղանցուկ պիտի ըլլայ բառերուն՝ որոնք չեն արտայայտեր ձգտումը որ կայ բոլոր արուեստներուն մէջ դէպ ի նուազը: Որովհետեւ գոյները պէտք է մերկանան իրենց անթուելի ծիրանիէն, բառերը՝ իրենց հնչումէն և իմաստէն, պահելով միայն խորհուրդը որ հոգին կ'ընդգոգէ՝ անմահական բաժակ վերամբարձ դէպ ի յաւերժական գաղտնիքը Սրտին:

Մանձոնի կ'ըսէ որ Շէքսպիրի մեծու թիւը կը կայանայ այն խորութեան և սաստկութեան մէջ որոնցումը ան իր սրտին հետն է հանապազօրը կերպով:

1. Կը պատմուի որ Միքէէ Անճելոյ երբ իր Մովսէսը աւարտեց, բեռնակիրներ եկան զայն փոխադրելու աշխատանքէն: Արժանը այնքան ծանր էր որ անոնք

հազիւ կրնային շարժել անիկա: Պուրոնարողի տեսնելով անոնց անկարողութիւնը, արժանին կը պոռայ զայրացիկօտ. «Բայց դուն ի՞նչք շարժէ, քանի որ կենդանի ես...»:

Յանկարծ, երբ այսպէս բանաստեղծը կը զգայ իր էութեան անշափելի ծովին բարձրանալը երկունքի արեւին, երեւակայեցէ՛ք տղան որ կու լայ խոշոր կարմիր նուր մը համար ձմեռ ատեն, սպիտակ առաւօտ մը, երազէ վերջ, Հաւատացէ՛ք որ իրիկունը, գեղեցիկ երազը անդորր քունին մէջ անոր պիտի վերադարձնէ խոշոր կարմիր նուրը, և հիթէ ճրագ մը բռնէք տղուն ղէմքին, պիտի տեսնէք որ ան կը ժպտի, և անոր շրթունքները կը շարժին կարծես լալու համար նորէն, բայց ինչ անհուն, ինչ անբացատրելի, ինչ անպատում բերկրանքով....

Տղուն պէս բանաստեղծը երազին մէջ պիտի գտնէ միայն իրականը։ Խորհրդաւոր ու բեղմնալի բերազին մէջ պիտի արթննան բառերը իրենց թանձր մրափնէ, մեղունքու պէս որոնք երգին բիրեղեայ փեթակը պիտի լեցնեն անսպառ և անմահաբոյր մեղրով։

Երազը մեր հոգին ու միտքը բաժնող վարդապոյրին թափանցելութիւնն է։ Ան մեր էութեան հարսնեակին մէջ սպասող թըրթուրն է որ այնքան շուտով թեւ կ'առնէ, թիթեռնիկ կ'ըլլայ բանաստեղծին հոգին համար։ Ան կը տեսնէ, մարմնացեալ երազ, այդ քողին մէջէն։ Ան հասնող թրթուրն է բոցին որ անտեսանելի կը դառնայ, բայց յաւիտեական վայրկեանի մը համար կապոյտ միջոցին մէջ կը կասեցնէ ժամանակին սպիտակ հեւքը....

Ուրեմն, որպէս զի հոգեվիճակը բերթողական ըլլայ, որպէս զի երգը ստեղծուի, պէտք է որ մեր էութեան հարսնեակին թիթեռնիկը Աստուծոյ պարտեզը փախչի. անիկա պէտք է մնայ մեր իսկ հոգին խորհրդաւոր ծաղիկներուն հետ։

Հոգեկրական վիճակի մը ենթարկուած եմ անձնապէս Ձուիցերիոյ մէջ, Լէյզէն ուր զացեր էի իբրեւ Արեւի ուխտաւոր՝ մահուան ստուերէն պարտուած։ Առաւօտ մը, աղօթարանին բայուտին շատ առաջ, ղէպ ի լոնները բարձրացայ։ Եղեւին անվերջանալի անտառներ իրենց խոր-

հուրդին մէջէն ինձ կ'առաջնորդէին ղէպ ի վեր, ղէպ ի անասանման լուսթիւնը իրենց հետգհետէ մարող սօսափին։ Շուրջս գրչերը կը լուսնար։ Բայց տակաւին կէս մութին մէջ ընտելունք կը մրափէր օրօրուած անլսելի բութաւոր ձայներէ։ 'Դարձես ոտքերս չէին մարմինս տանողը։ Տարօրինակ մտախաբուսով մը զգայութիւնս եղած էր թրթուուն և ինձ պարտող ողբ հնչուն էր թափանցիկ, անհունապէս թափանցիկ բութեղի նման։ Հոգիս ինքն էր մարմինս կրողը, կամ անլի ճիշտ բացատրութիւն մը տալու համար, ես կորսնցուցեր էի մարմինս՝ հոգիս գտնելու համար իր անշափելի խորութեամբ, իր լուսեղէն գինովութեամբ։ Յանկարծ անալոյսը, լոյսը, լոյսը, լոյսը։ Ո՛չ անիկա զոր տեսեր էի ամէն առաւօտ իմ բոլոր օրերուս ընթացքին. ո՛չ անիկա զոր կը տեսնեմ այնուհետեւ անապատին ոսկի բաշին վրայ։ Ուրիշ լոյս մը նորածագ, արեւը ալպեան լեռներու մանրնակէ ծովին մէջէն, արեւը եղեւիններու լռասանքի մեհնանին քուրմ ոսկեպսակ ... Եւ ես ինչպէս ծնրաղիւր. ու միակ շարժումը որ իմա էր, բազկատարած ձեռամբարձում մը եղաւ ձոյլ, միակ աղօթքը որ իմա էր այն ատեն, փղձկում մը. «միակ շեշտը» զոր ես գտայ հոգիս փոթորկող լարերուն վրայ՝ լուսթիւնը։

Եւ ինչով արդէն մեծ բանաստեղծներ հանդիսացան վիպականները որոնք իրենց հոգին ազատագրեցին մտքին շղթաէն։ Միտքիսկան հաւատքի մը ծաղիլում էր ստիկա, անմահական և հրաշալի գարուն մը։

«Մարդկային հոգին կրօնական մեծ արկածը», կ'ըսէ Middleton Murry:

Դասականներէն յետոյ՝ որոնք համար մտքին կախակալումը թերութիւն մը կը համարուէր բանաստեղծութեան մէջ, վիպականները այնքան թափանցելորէն մօտեցան իրենց սրտին, այնքան խորունկ հնչականութեամբ լսեցին իրենց ներաշխարհի ձայները, այնքան բոցավառ կերպով ինքնեղութեան արեւէն ցոլացուցին իրենց յուզումի և զգայութեան, իրենց

վշտի և ուրախութեան, իրենց արցունքի և ժպտի ծիածանները անթուրով պրիս- մակներով որ զրականութիւնը յանկարծ կրօնական յայտնութիւն մը եղաւ, քանի որ անիկա հոգիին արտայայտութիւնն է, Բանաստեղծութիւնը որ առաւելապէս հոգիին ամենագնիւ, ամենամարդու և հա- րազատ մէկ ցոլքն է, չի կրնար բղիթի տարբեր վառարանէ մը:

«Ո՛վ անտեսանելի աշխարհ, կը տեսնենք քեզ,

Անշուշտփելի, կը զզլենք քեզի,

Անճանաչելի, կը ճանչնանք քեզ,

Անհասկելի, կը զրկախառնութիւն քեզի շնորհ:

(Francis Thompson)

Եւ այս ձգտումը, այս հոգեխառնումը մեր էութեան և տիեզերքին, կը կարծէ՞ք որ կարելի է իրականացնել իմացական զօրութեամբ: Միտքը իր ամենազոյզն թը- ունէրով իսկ պիտի կասի միշտ և աստե- ղարեւոտ կամարը անոր թւեալը պիտի վի- ռաւորէ: Բայց հոգին պիտի սլանայ յա- լերծօրէն: Անոր կարապի հպարտ ու թա- խանձոտ սպիտակութիւնը ինչ խորունկ լինելու վրայ պիտի ձիւնէ, մինչդեռ ա- նոնց անսահման փափրուն վրայ փոքրիկ տղու մը պէս պիտի խողայ Միտքը, հը- մայրեալ և ժպտուն: Թողունք անոր իր անդորր այս խաղը լուսեղէն: Եւ եթէ ա- նիկա չի գանգատիր, եթէ առաւօտէն մին- չեւ իրիկուն գոհ և ուրախ է ոսկի աւազ- ներուն մէջ գտած իր գոյնգոյն ու բազ- մաձեւ խեցիներէն, հոգին պիտի սահի մակերեւոյթ վրայ, մինչեւ ցայգը, մինչեւ աստեղային հնչականութիւնը երգին:

Միտքական գիշերը լուսաւորող ա- բեիին քով արտասուող ճրագ մըն է ա- նիկա որ կը ծագի բանաստեղծներու եր- կինքէն, որը աստղի մը պէս, որ իր քաղցր լոյսը կը սփռէ թախանձոտ և արտայայ- տութեան ծարաւի հոգիին մէջ: Անոր շը- նորհիւ քերթողը կ'ընթեռնու մեհենագիր- ները իր ներաշխարհի տաճարներուն: Ա- նիկա է որ, ինչ անհուն գաղտնիքով, շօշափելի կը դարձնէ անտեսանելի գեղեց- կութիւնը հոգեկառույց արձաններու:

Եթէ այդ փոքրիկ տոգոյն ճրագը եօթն

աստուածներէ օրհնուած, յանկարծ բռն- կէր, յանկարծ արեւանար, այն ատեն շը- լացումը պիտի խաւարեցնէր ամբողջ գի- ծերը ներշնչեալին նայուածքին տակ, պատկերը պիտի բացվաւէր, տեսողու- թեան միջոցը պիտի հեռանար մինչեւ ան- հասանելի հորիզոններու տեսիլքը, և շըր- թունքները միայն ազօթել պիտի կարե- նային լուսեան երգով, և աչքերը միայն տեսնել պիտի կարենային երկնային խո- րութիւնը ուր ամէն ինչ կ'իյնայ՝ ինչպէս կաթիլ մը ջուր ովկէանին մէջ, — ու ձեռ- քերը շօշափել պիտի կարենային անմար- մին երազը, — ու փոխանակ երգելու, բա- նաստեղծը պիտի ունկնդրէ՞ր՝ հոգեգմայլ, կոյր ու լրակեաց, Աստուծոյ ձայնին որուն մէջ իր ձայնը պիտի խափանուէր ազօթ- քով...:

Բայց կը պլպլայ փոքրիկ տոգոյն ճը- րագը, եօթն աստուածներու օրհնուած հո- ղէ սափոր՝ որուն մէջ Յոյսին արցունքը վճիտ երբեք պիտի չցայմարի, ու քեր- թողը անոր խորհրդասքող լոյսին մէջէն իրեն կը կանչէ որը տղու մը պէս, հայ- րութիւնը երազին, կը տեսնէ անոր մէջէն իր մօտիկը, իր ծունկին առջեւ նստած աշակերտը (Միտքը), սպասող այն դասին զոր հոգին պիտի աւանդէ իրեն երգելով, և ինքը պիտի չսովորի երբեք, ծոյլ ա- շակերտ, երգել պիտի չսովորի բնաւ, ո՛չ ալ գիտնալ թէ ինչպէս կ'երգէ իր չքնաղ ընկերուհին: Իսկ եթէ սկսի նը- մանցնել անոր երգը, այն ատեն է որ կ'ունենանք տաղաչափներ, ոտանաւոր գրողներ որոնք բանաստեղծ ըլլալէ հետո կը մնան միշտ փերթողական փորձառու- թիւնը հաղորդելի է միշտ, հակառակը միտքական փորձառութեան:

Բանաստեղծը չի թարգմաներ միայն իր զգացումներն ու մտածումները. եթէ լոկ այս եղած ըլլար իր դերը, ան պիտի չկարենար այնքան թափանցիկ դար- ձնել ճօղը որ կը բաժնէ մեր միտքն ու հոգին:

Ան մեզի կը հաղորդէ, իր բացարձակ իսկութեանը մէջ, ինչ որ իր ներքին խո-

բունակ ակերէն կը բղխի Ոն իրբեւ աստուածային գերին իր հոգեբնակ տիրոջ, կոչնականներուն կը մատուտակէ պոր-փիւրէ սափորներու զինին, առանց կաթիլ մը գետինը թափելու: Երանի՛ անոնց ուրոնց սիրտն է բիրեղեայ բաժակ, ընդունելու համար լուսայեղ զինովութիւնը զոր ո՛չ մէկ ուրիշ խորհուրդ, ոչ մէկ ուրիշ կախարդանք, ոչ մէկ ուրիշ ցայգատօն, ոչ մէկ ուրիշ եղբայրութիւն, ոչ մէկ ուրիշ հրաւէր, ոչ մէկ ուրիշ ստատութիւն պիտի տայ իրենց...:

Կը տեսնէք տարբերութիւնը որ կայ այս երկու նկարագիրներուն, այս երկու իրերանման վիճակներուն միջեւ: Բայց ասոնք երկու կրկնումներն են միեւնոյն երեւոյթին, երկու կերպարանքներ միեւնոյն պատկերին: Բայց եթէ չենք տեսներ մէկուն ժպիտը անոր այնքան վերացեալ, այնքան խորունկ ու ներքին ըլլալուն համար, միւսինը բոլորանուէր գեղեցկութիւնն է որ իր միւսամոգծիկ թափանցկութեանը մէջէն մեր հոգիին երազը կը լուսաւորէ, անշէջ երկնային կանթեղ ուր աստուածներուն սիրտը կ'այրի...:

Աւետարանին մէջ ըստածին հակառակ՝ բանաստեղծը չի պահեր թագաւորին գանձը միայն իրեն համար: Բայց ասիկա ցաւազդին խոնարհումն է, իր անհուն եղբայրութեան կանչելու հոգինեւ մտերմութիւնը: Ան չի սիրեր սեղան նստիլ առանձին ողորմութեան հացին համար, զինովութեան բաժակին համար: Արողջ մարդկութիւնը, սիրտերու անթուելի կրկնէս մը անոր շուրջն է միշտ, երբ ան իր զիններէն հետ կը մատուտակէ:

Մինչդեռ սուրբերը, հոգիւտրհուրդ մեռնակեացները իրենց համար կը պահեն միայն թագաւորին գանձը: Անոնց հէքեաթը ո՛չ ոք զիտէ, անոնց հոգեգմայլանքի ժամերուն լուսթիւնը սգաւոր է միշտ երգէն, և աղօթքէն՝ երջանիկ:

Կրկնենք դարձեալ որ բանաստեղծութեան մը մէջ երկու անհրաժեշտ մասերը, վարդապետականը և քերթողականը իրար կ'ընդգրկեն: Բայց կարելի է տարբարու-

ծել այս խառնուրդը, ինչ որ առաջինին մասն է, ամբողջութիւնը պատկերներու, մտածումներու, բառերու, թարգմանելի է զիւրաւ: Իսկ երկրորդին իսկութիւնը որ անվերածելի է, հաղորդական զօրութիւնն է միայն, ներքին կշռոյթը որուն մէջէն կը հոսին այնքան վճիտ ակեր, և կ'երգէ անոր մէջէն ծփանքը թաքուն բառերու հոգեբանութեան մէջ: Իսկ մի՛ վարանիր վատահ ըլլալէ որ, քերթուած մը եթէ հաղորդական չէ, (պայմանաւ որ բանաստեղծական հոգեվիճակ մը ունենաք) չկան ուրեմն անոր մէջ այն զաղտնիքները, այն խորհուրդները որ հոգիին կը ծաղկին հոգիներու անպարփակ պարտէզին համար:

Ֆանաստեղծին գործածած բառերը չես գիտիր ինչ ունին իրենց մէջ որ զանոնք արձակէն զանազանող հրապոյր մը կայ միշտ: Դատողութիւնը անոնց մէջ պիտի գտնէ անշօշափելի, անզայտ, իր լոյսէն աւելի արագ փախչող մարմին մը որ եթէ կարծրանայ իսկ (մտքին մեքենական զաղտնիքով կամ շինողական գիտակից աշխատանքով – Paul Valéry) անոր բիւրեղին ձեւը տարօրինակ անկիւնահատներով պիտի յայտնուի:

Պէտք է ենթարկուինք անոր կախարդանքին, հաղորդակից ըլլալու համար այն զինովութեան որ հրայրքն է տիեզերի աւիշին, այն գեղեցկութեան որ տեսիլքն է համաստեղեան բոցերուն, այն սէրին
che muove il sole e l'altre stelle
(Տանգէ)

և արդէն բառերու երգէն հոգին փոխանցելու այս կարողութեամբ է որ բանաստեղծը կը տարբերի հետեւորէն և սուրբէն, մէկէն՝ որ բառերուն աշխարհը կը բնակի իրեն պէս, միւսէն՝ որ լուսութեան անշօշափելի մարմարները կ'ընդգրկէ պաղատանքի երանաւետ բազուկներով:

Արեւմտեան ողբան ատեն որ բառերը իմացական խորհրդանշաններ են, զաղափարներ, ճշմարիտ բանաստեղծութիւն չկայ իրենց մէջ: Ամենամեծ քերթողներու երկերուն մէջ կը հանդիպինք այնպիսի տղերու որոնք կաղապարուած են միայն

մտածումի, գաղափարի ձեւին տակ, և որոնք հաղորդական ոչինչ ունին միւր հոգիին համար, ինչպէս Alfred de Vigny-սա տողը.

Seul le silence est grand, tout le reste est faiblesse.

Եւ կամ Լամարդիին

L'homme est un dieu tombé qui se souvient des cieux.

Ինչպէս՝

La valeur n'attend pas le nombre des années.
(Cornellie)

և ուրիշ բազմաթիւ տողեր Հիւկոյի քերթուածներուն մէջ՝ որոնք նկարագրական են, վարդապետական կամ գաղափարական:

Պէտք է որ բառերը կարծես յանկարծական ալլափոխութեան մը ենթարկուած՝ բանաստեղծական թրթռումներ ըլլան քերտարին վրայ: Այս է ամբողջ հրաշքը, այս է «թելադրական կախարդութիւնը» ըստ Պոտրլէտի:

Հասնելու համար իր հոգիին ամենաթանձը կատարին, գտնելու համար այն տեղ սպիտակ մենեանը որուն իր մէջ բանաստեղծը բարբառուն աստուածը ունի միշտ, ազատելու համար իր մարմինին շղթաներէն, անիկա ուրիշ միջոց չունի եթէ ոչ արտայայտութիւնը, եթէ ոչ իրականացումը, եթէ ոչ պարզացումը, իրեն յաճախող տեսիլքին, իր հոգիին պարփակող անհուն երազին, իր բնութեան մոռլ և բիրաւոր տարբերուն, որոնք իրենց մէջ արեւի մը սիրտը կը պահեն բոցերով քանդակուած:

Ի՞նչ արժէք պիտի ունենային բառերը և անոնց յարուցած գաղափարները, եթէ անոնք չեն նետեր մեր ներքին հանգարտ լիճին մէջ, մեր հոգիին խորունկ կեդրոնը, իրենց ոսկեղէն ծանրութիւնը որ մեր իսկ աստեղային և գուցէ նախակենցաղ ձեւը պիտի առնէ, մեր կերպարանքը զոր սրւելէն վրդով հեղուկ հայելիները կորսնցուցին առաջին հրաշքէն յետոյ, մեր երազին, մեր յոյսին, մեր անդրական սպասումին, մեր վշտին, մեր ուրախութեան

կարծրացումը հրաշափառ բիրեով: Ուրովհետեւ բառերը իրենց բանական ու վերացական իմաստէն զատ ունին տարբեր իմաստ մը որուն միայն հոգին կրնայ թափանցել, անպատում նուազ մը իրենց լեզուաբանական հնչումներէն զատ, որուն միայն հոգին կրնայ ունկնդրել, պատկեր մը, տեսիլք մը իրենց երկրաչափական ձեւերէն տարբեր՝ որոնց մէջ միայն հոգին կը սփռէ իր ազատ և հեռաւոր աստղիկապտորակ շողը:

Ըստ Վալէրիի «գրական ընթերցումի մը պայմանները անհաշտ են լեզուի բացարձակ ճշգրտութեան մը հետ»: Փերթոլապան ընթերցումը կը սկսի հոն ուր կը դադրի արձակը: Ոտանաւոր մը ուրեմն այնքան բանաստեղծական է, այնքան քերտարական, որքան անոր մէջ կը ճառագայթէ խորհրդաւոր իրականութեան մը ալլակերպող ու միատարր զօրութիւնը:

Այս փորձառութիւն է որ անբացատրելի դիւթանքով մը բառերուն, պատկերներուն և գաղափարներուն կը դրոշմէ իր թաղուն իսկական արժէքները: Ասիկա ներքին կշռոյթն է լսելի իրերու յաւիտենական թաւալումին մէջէն, ինչպէս անհուն բարբառումը տիեզերքի սրտին:

Գաղափարները շաղախն են, այսպէս ըսելու համար, որ անհրաժեշտ է քերթողական շինուածքին, միացնելու համար ամբողջ տարրերը, ամբողջ մասնիկները որոնք գեղեցիկ սլացումը, ներդաշնակ ըլլալով կ'աւարտեն:

Բայց զանոնք պէտք է զարնել բանականութեան փորձաքարին: Բառերը աղօտամ իմաստներ, անհասելի կարծես, եւ րազային գիծերով օղաւաղ որոնց պէտք է դալլ, որոնց պէտք է մօտենալ երկրաչափական դատողութեամբ:

«Գեղեցիկ ոտանաւոր մը, որ բան մը չի նշանակեր, գերիվեր է ուրիշ մը որ նուազ գեղեցիկ ըլլալով՝ նշանակութիւն մ'ունի», կ'ըսէ Flaubert:

Անշուշտ նախընտրելի է որ քերթուած մը նշանակութիւն ունենայ, բայց

անոր իմաստը պէտք չէ տիրապետէ հոն, կերպով մը կախակայուած, բանաստեղծեալ հմայք մը որ աւելի հոգիին կը խօսի քան թէ մտքին:

«Իմ հնչեակներս, գրած է Gérard de Nerval, այնքան աղօտ ու մութ են որքան Հէկելի բնազանցականը. և իրենց հրապոյրէն շատ բան պիտի կորսնցնէին, եթէ կարելի ըլլար բացատրել անոնք:

«Ես մտայնեմ եմ, անմըխիթարն և այրի,

«Արտիստի իշխանն աւեր պալատով,

«Միակ աստղն եմ չէջ, ու քնարն իմ աստղազարդ

«Սեւ՝ միշտագոյնութեան արեւն ունի վրան»:

Չկան ժողովրդական բանաստեղծութեան մէջ կէս մութ և լոյս երանգներ, հոգին ցնցող, սիրտը խորապէս զրոգող: Եւ անոնք, ժողովուրդին մէջ դարերու զաղտնիքը կրող սիրտը ու վշտի պարզութիւնը տաղերը ճշմարիտ և անկորնչելի դիւթեքներ են:

«Սիրտս նման է քն փշտ ստեղծին,

«Կտրուի գերաններ, խախտի են սեռ...»

Հաղորդուեցէ՛ք այս բառերուն հետ, անոնց խորունկ մկրտութիւնը ստացէ՛ք, անոնց պարզած պատկերին ցաւատանջ զեղեկութիւնը ահաւասիկ, որ բնութեան ամբողջ հզօր ու թրթռուն կեանքը, որ իրականութեան միաւորիչ տարրերուն համախմբումը կ'ընդգրկէ:

«Բոյն պիտի դնեն հոն վայրի հարեր...»

Հաւատանք, հազարանգամ համոզուինք որ ո՛չ մէկ արծակ, ո՛չ մէկ գիտութիւն, ո՛չ մէկ վերլուծում այս երեք տողերուն անվերածելի հմայքը, անոնց ներքին կըշտոյթը պիտի կարենայ բացատրել:

«Բանաստեղծութիւն չկայ, կ'ըսէ Valéry, առանց բարոյական որոշ նուազի մը, անիկա, անմիջապէս որ պարտադրուած է քերթողին, ճշմարիտ դիւթեք մը կ'ըլլայ»:

Եւ ի՞նչ եղաւ արդէն խորհրդապաշտ. ներու նպատակը, եթէ ոչ բառերուն իրենց արդար իրաւունքը տալ երգելու, իրենց հոգեբանական հնչականութիւնը լըսելի դարձնելու:

Բանաստեղծին փորձառութիւնը անգիտակից խաղն է, հոգեկան շարժումը որուն մէջ կը պարփակուին ժամանակի և միջոցի խորհուրդներով՝ բոլոր անոնք որ հերոսութեան, կամ սրբութեան և կամ մանկութեան աշխարհը կը բնակին:

Եւ ամէն բանէ առաջ անոր այս փորձառութիւնը քնարական է: Սնիկա շնորհն է բառերէն անդին անցնելու, բառերուն տալու անակնկալ զեղեկութիւն մը, անգուշակիւն մտերմութիւն մը, թափանցկութիւն մը մեր հոգիին համար:

Քերթուած մը նուազաւոր է այն աստի՛ն, երբ անոր մէջ ստեղծագործական ներշնչումը անանձնական բառերուն կը դրոշմէ ինքնատիպ հրապոյր մը: Բանաստեղծը ինքն է որ նախ և առաջ բառերուն կ'ենթարկուի, կը շղթայուի անոնցմէ, բայց անոնք չեն գիտեր ինչ զաղտնիքով յանկարծ միջնորդները կ'ըլլան անոր հոգիին և իրականութեան խորհուրդին միջեւ՝ միաւար խորհուրդին որ աղբիւրն է ամէն գեղեցիկ երկի: Արեւեստին նպատակն է (անգիտակից) մըր էութեան մէջ արթնցնել այն զեղեկութիւնները որոնք կը մըրս փեն սաղմային զգայութեան մը քողին տակ: Եւ այս վիճակը ունին նաեւ բաները որոնք անպատճառ անհրաժեշտ չէ հասկնալ անոնցմէ յուզուելու, անոնց գեղեցիկ դիւթեքէն զգածուելու համար (Remy de Gourmont):

«Իմ պաշտած բառերս անոնք են, ըսած է Remy de Gourmont, որոնց իմաստը զոց է ինծի համար, և կամ զքերթէ, տարտամ բառերը, երազի վանկերը»:

«Բառերուն նուազը կը հասնի մինչեւ աստուածային ձայնափոխութիւն մը որուն կատարումին համար է որ մարդը զոյուութիւն ունի»:

Կը տեսնէք թէ ո՛րքան մեծ նշանակութիւն մը կու տայ S. Mallarmé բանաստեղծներու ճակատագրին:

(Շարունակելի)

ԱՐՄԵՆ-ԵՐԿԱՅ